

Az ókor-szemlélet változásai*

Ha rövid pillantásban áttekintjük azt a szerepet, amit a klaszszikus Antiquitas az emberiség korszakaiban játszott, mindenütt megállapítható, hogy a mindenkori „modern“, azaz korszerű ember kialakulásában a humánus tanulmányok szükségkepen élő és jelenvaló tényezők voltak. Ez a párhuzamosság pedig úgy vált lehetségessé, hogy az ókor szemlélete nem jelentette egy mozdulatlan és változhatatlan múltnak megkövült tovább-létezését, hanem azt, hogy ez a múltbamerült Antiquitas maga is folyton fejlődik, átalakul, gazdagul vagy szegényedik az emberiség változásaival összekapcsoltan. Minden korszak alkot magának egy képet a klasszikus ókorról és ezek az egymásrakövetkező portrék elsősorban azt a korszakot jellemzik, amelyik rajzolta őket. Az európai kultúrának egy korszaka sem vonhatja ki magát a szükségképeniség alól, hogy az Antiquitas szemléletét valamilyen formában megalkossa és ilyenformán minden szellemiség az „ókor“ tükrét tartja maga elé, amelyben a saját képét és hasonlatosságát ismerheti föl, amellyel önmagát igazolhatja, amelyből feleletet kaphat a saját világnézetének kérdéseire. Triviálisan így fogalmazhatnók meg a tételt: Mondd el, miképen gondolkozol az ókorról és én megmondom, ki vagy! Ha volna olyan korszak, amelynek nem lenne fogalma az Antiquitásról, ez a korszak maga az Antiquitas lenne, vagy nem foglalhatna helyet európai civilizációnkban.

*

Az ókor szemléletének első étape-ja: amikor már fölmerül ezzel a kultúrával szemben a kritika, de a szemlélő még egy korszakban érzi magát vele. Szent Ágoston Dido bűnös szenvedélyéről és haláláról beszél, Homerost, Terentiust említi, — anélkül hogy időben elszakadottnak látná magát a pogány kultúrától, amelyet megtagad

* E néhány töredékes megjegyzés alapjául az a fölszólalás szolgál, amelyet a szerző a Népszövetség Szellemi Együtműködési Bizottságának budapesti összejövetelén (1936) elmondott és amely a *Vers un nouvel humanisme* c. kötetben (Paris. Soc. des Nat., 1937) franciául megjelent.

és eltaszít magától, de a vallás és a morál nevében. Az Antiquitás még jelen van és jelennek számít: a jelennek veszedelmes irányzata, a bűn uralma a földi hiúságok, a *libidio sentiendi* országa.

A középkor, ahisztórikus perspektívában nézve a múltat és örök jelenben élve, az Antiquitas-t is úgy képzei el, mint valami lovagi társadalmat, amely nem különbözik az akkori modern kultúrától, csupán abban, hogy a csodás kalandok távoli országába lokalizálódik. A középkor visszahelyezi magát, kereszténységével együtt, az Antiquitas-ba. Számára az ókori mesék a keresztény morál igazolását adják. Ezt az egybeolvadást részben az is magyarázza, hogy a középkor még nem szakadt el teljesen az ókortól, maga is továbbéise, folytatása az antik civilizációnak. Azt a régi fölfogást, hogy a középkor szakadékot vitt az európai-mediterrán kultúra folytonosságába, véglegesen megdöntötte Johan Nordström upsalai professzor könyve (franciául: *Moyen-âge et renaissance*, Paris, 1933), kimutatva, hogy antik kultúra, középkor és renaissance egységes fejlődési vonalat alkotnak, amely megszakítás nélkül készíti elő a modern naturalizmust, a pogány életszemléletet és a autonóm filozófiát.

Az igazi szakadás ott történik, ahol látszólag megtörténik az összekapcsolódás az antik kultúrával. A renaissance, épen ókor-kultuszában, az első tudatosodása annak, hogy már megszűnt az Antiquitas, amelyhez tehát vissza lehet térni. Amit az ókor fölfedezésének neveznek, nem más, mint a modern kor fölfedezése. Az emberiségnek újjá kellett születnie a szó misztikus értelmében (Burdach), hogy a modernné lett ember a maga módján lássa az antik világot. Az Antiquitas magát a Természetet kezdte jelenteni. Így lett, rövid időre, az ókor örök ideállá, utánozni való mintává, második Természetté. A visszahatást az a század vitte végbe, amelyet helytelenül neveznek az Antiquitas szempontjából klasszikus kornak, mert semmiképen sem akar fölolvadni ókori keretben. Ebben a keretben a 17. század önmagát kereste, a saját szellemi és erkölcsi törekvéseinek képét, nagyító tükrét. Pascal már mondhatta és merete mondani, hogy „bennünk magunkban találhatjuk meg az antikvitást, amelyet másokban keresünk“ (*Traité du vide*). Descartes egyik töredékében hasonlóan gondolkozott: „Minket inkább lehetne régieknek nevezni; a világ öregebb ma, mint hajdan volt és nagyobb élményünk van a dolgokban.“ Kétségtelen, hogy a 17. században, amely oly büszke volt racionális módszerére és intuitív-evidens igazságkeresésére, az Antiquitas nem ideál többé, mert nagy hiányokat mutat föl... Pascal a Végtelent, az ember spirituális célkitűzéseit keresi benne, de nem találja. Maga az a tény, hogy harc keletkezhetett a Régiség és a Modernség hívei között, bizonyítja, hogy megdőlt már az ókor esztétikai és morális uralma. Fontenelle megsejti az emberiség fejlődésének gondolatát és úgy látja, hogy a régiek még igen messze állottak a tökéletességtől: a természet nem

formálhatta finomabb anyagból Platont, Homerost, mint a modern filozófusokat vagy költőket... (*Sur les anciens et les modernes*, 1688.)

Az emberiség „érett kora“, a 18. század, kétféle megvilágításban látja az antik világot. Kifinomult pszichológiai érzéke észreveszi, mennyire primitív morál tölti be Homerost; Voltaire nem is habozik kijelenteni, hogy Racine bámulatosan magasabbrendű, mint ókori mintái. Másrészről viszont megdicsőült színben ragyog föl a politikai Antiquitas, mely az eszményi Államot mutatja, az alkotmányosság mesterformáit, a törvényhozás tökéletességét polgári erényektől kormányzott társadalomban. Az ókor fegyvertársa lesz a jelen törekvéseinek és hadianyagot szállít az áhítózott Forradalom kiharcolására. A barok Zrinyi is, az előző században, azt hitte: a klasszikus múlt csak példa. De nem revolúcióra lázító, nem politikai bomlasztószer, hanem ellenkezőleg: a konszolidáció eszköze, a „régí disciplina“, a hadi és „egynéhány tudományok“ gyakorlati iskolája, az államszilárdság képe.

Herder és a romantikus múltbafordulás az ókornak generálisabb attribútumait emeli eszménnyé. Nem a tragédiák dekadens korszaka, hanem a homerosi primitívség lesz az ideál, a teremtő természetesség állapota, örök forrása minden szellemi megújulásnak. Ebben a fölfogásban az Antiquitas nem egyéb mint a titokzatos népszellemnek emanációja, vulkanikus táj, ahol a Természet őserői még forrongásban, teremtő evolúcióban vannak.

Goethe az ókort is a maga egyéniségének kiteljesedésére használja föl és személyes kincsének foglalja le. Az Antiquitas a pogánykeresztény ember számára a legmagasabbrendű szépséget jelenti. Nincsen ebben az ókor-portréban semmi politikum. Egy arisztokratikus lélek a jelenből ezoterikus világba rejti el magát...

A polgári realizmus egészen más jelenéseket varázsol maga elé. A biedermeier, a „józan“ Ponsard tanulmányaiban (*Études antiques*, 1852), szintén visszatér Homeroshoz. De minő poéta ez a Homeros! A naiv előadásmód, a családias stílus, a rusztikus erkölcsök, az egyszerűség Homerosa: a hálósipkás világnézet elképzelése.

Petőfi hangosabb versei az 1848 eszméinek és törekvéseinek víziójában az Antiquitas-t romantikus-demokratikus eszményvilágnak látják. Homerosa: teremtő lángész, koldusok őse. „Antik hős“ pedig egyértelmű lesz a szabadsághős nevével: Brutus, Cassius, Leonidas. És Coriolanusban a tragikus patriotizmus talál szimbólumára. Petőfi önmagát ismeri föl magaformálta hőseiben.

A *l'art pour l'art*, a „parnasszusi“ esztéták már a nevükkel vallják, hogy nem a római impériumban, hanem a görög tájban látják az ígéret földjét és hogy Görögországot a költői Szent Hegyről nézik. Leconte de Lisle eszményi világa minden modern realitástól távol áll (*Poèmes antiques*, 1852). Az Antiquitas csupán alkaiom arra, hogy a költő verssorokat cizelláljon Hellasz térségeiről,

Jónia illatáról és a megszentelt hegységekről; ürügy, varázsos álmokban földézni halhatatlan folyókat, végtelen horizontot; prófétai látomás, amely megifjítja a Költőt, aki az Univerzumot érzi karjaiban...

A pogány mitológia élmény akkor is, mikor az enyelgő istenek halálát jelenti be a költő. Baudelaire, épen Leconte de Lisle görögösségével szembehelyezkedve, irodalmi programként proklamálja Thamus hallucinációját: „Le Dieu Pan est mort!” (*L'École payenne*, 1852.) Baudelaire a gasztronóm-költő Berchoux szállóigéjére hivatkozik: „Ki szabadít meg bennünket a görögöktől és rómaiaktól?” És a nyárspolgári humor Daumier-képeit idézi, amelyek széles röhejjer bohózatossítják a trójai hősök, Helénák torzfiguráit. Ez is portréja az Antiquitasnak. „Meghalt a nagy Pán!” — visszhangzik magyarul Reviczky-nél (*Pán halála*), aki a kereszténység oppozíciójában nézi a „kicsapongó”, „játszi” istenek korát. A „pogány” Antiquitas még Komjáthy Jenőt is foglalkoztatja: „Élnek az Istenek! (*Új nyár.*)

Ha egy pillantást vetünk a modern Európára: komplikált és százarcú korunkban az Antiquitas a legkülönbözőbb formákat tükrözi. Szellemi életünk minden iránya egyéni viszonyba él az ókorral. (Minél gazdagabb eszmékben és minél megoszlottabb az ellentétes világnézetek harcában egy korszak: annál több variációban festi meg az antik országok portróját.) A primitív népek kutatása, az ethnológia, a szellemtörténet, a modern művészet analógiái: minden szempont alkalmas rá, hogy a maga módján szemlélje kultúránk alapjait, amely folyton gazdagabbnak tűnik elénk, amint a tudományos vizsgálatok módszerei sokasodnak. A történelmi rekonstrukciónak ebből a különféleségből két példát, két véglelet ragadjunk ki. Az egyik a háború utáni német kommunista mozgalom, amely önmagát *Spartacus*-nak nevezte, bizonyosságul annak, hogy még egy olyan forradalom is, amely szakítani akar a múlttal, szükségét érzi annak, hogy — legalább szimbólikusan — a „klasszikus” hagyományokhoz térjen vissza. A szó mindenestre önkényesen adná szintézisét annak, amit az Antiquitas jelenthet. De egyéni az a „hagyományhű” szemlélet is, amely Paul Valéry Görögországában előtűnik áll. Itt már a realitások helyett az abszolútum birodalmába jutottunk (*Eupalinos*). Az irreális és geometriai tökéletesség képzeletbeli országa az egyetemes példakép, amelyben „nincs szabálytalan ritmus és nincs bizonytalanság”, a „tiszta”, a „lényegi” Görögország, amint az intellektuális szemléletben megjelenik. A ragyogó idea kibontakozik a valóság tüneményeiből és láttatja a fölépítésnek harmonikus szépségeit. Az élet maga beszélgetésekre redukálódik, mint Platon dialógusaiban. Egy templom víziója merül föl, amely talán nem is egyéb, mint „egy korinthusi leány matematikai ábrázolata...” Mindez a maga tiszta intellektualizmusában és ér-

zelgősség nélkül a mai korszak abszolútum-keresését és idealizmusát dokumentálja.

*

Az ókorszemlélet viszontagságainak néhány állomása kaleidoszkópszerű változatosságot mutat. Az Antiquitas az európai kultúra fejlődésében a legkülönbözőbb jelentőségeket és jelentéseket nyerte: pogány erkölcstelenség; a képességek szabad kiélési lehetősége az *uomo universale* számára; távoli ország, ahol a tragédiák lejátszódnak; minta-állam; a költőiség bölcsője; a boldog egyszerűség; szentimentális inspiráció a *poeta doctus*-nak és végül maga a Tökéletesség, *exemplum*, amelynek mi csak halvány kópiái vagyunk... Az emberiség felődése azonban nem áll meg, úgyhogy előreláthatóan az ókor-kép is még sok válságokon fog alakulni. De mindenütt szükségképen jelen lesz valamilyen formában az Antiquitas: kiteljesíti a szellemi életet és beletartozik minden korszak gondolatvilágába. Jelenléte kötelességet ró a szemlélőre: tanulmányozni kell, hogy önmagát jobban megismerje. Így járul hozzá az ókor-szemlélet a modern ember kialakulásához. Az Antiquitas folyton újratermődik és az emberiség megtermékenyül a saját teremtményétől. Ha elkövetkeznék, hogy az ókorról nem készül többé új portré, az Antiquitas megszűnne inspirálni-alakítani az embert és európai kultúránk nem lenne többé az a kultúra, amelyben ma még — három ezer év óta — benne élünk.

(Szeged.)

Zolnai Béla

B. Zolnai: *Les variations de l'Antiquité*. Traduction hongroise d'une communication parue dans le volume: *Vers un nouvel humanisme*, édité par la Commission de Coopération Intellectuelle de la S. d. N., Paris, 1937.